

Проблеми розвитку законодавства України

3. Бекірова Е. Нагляд і контроль у сфері ліцензування певних видів господарської діяльності // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 64–67.

4. Бекірова Е. Процедура ліцензування певних видів господарської діяльності // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 6. — С. 85–88.

5. Городзинская М. Перевозка грузов железнодорожным транспортом или подача — уборка вагонов? // <http://www.yurpractika.com.ua> (последнее посещение сайта 11.04.2008 г.).

6. Домашенко А. Лицензирование: маневровые работы // <http://www.buhgalteria.com.ua> (последнее посещение сайта 11.04.2008 г.).

7. Колісник А. Особливості правової охорони програмного забезпечення щодо різних видів ліцензій // Право України. — 2006. — № 9. — С. 70–74.

8. Пальчук П. Проблеми визначення поняття «ліцензія» на здійснення господарської діяльності // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 1. — С. 83–86.

9. Шестак Л. Стадії ліцензійного провадження // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 12. — С. 81–83.

10. Шпомер А. Поняття, ознаки та функції ліцензування певних видів господарської діяльності в Україні // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 12. — С. 77–80.

11. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

12. Єдиний державний реєстр судових рішень // <http://www.reyestr.court.gov.ua> (останнє відвідування сайту 20.11.2008 р.).

13. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — Ст. 144.

14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.

Представлена в редакцію 14.11.2008 г.

УДК 347.447.8

О.В. Денисенко,

аспірант

*Інституту економіко-правових досліджень
НАН України, м. Донецьк*

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІЙ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ

При здійсненні підприємницької діяльності питання забезпечення виконання зобов'язань є найбільш важливим. Зі змісту ст. 42 Господарського кодексу України (далі — ГК України) виходить, що підприємництво являє собою самостійну, на власний ризик діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання [1]. І тут слід поставити наголос саме на словосполученні «на власний ризик», тому як у питанні виконання іншою стороною своїх зобов'язань підприємець є дуже беззахисним. Саме тому головною метою нормативних актів, регулюючих питання забезпечення виконання зобов'язань, повинно бути надання суб'єктам господарювання певних гарантій щодо захисту їх власних прав та інтересів. Цими гарантіями є застосування до порушників деяких видів господарсько-правової відповідальності. Тому господарсько-правова відповідальність це, насамперед, обов'язок суб'єктів господарювання понести економічне покарання за гос-

подарське правопорушення, вона стане ефективною лише в тому разі, якщо економічне покарання суб'єктів господарювання буде дійсно невідворотним. Реальна невідворотність економічного покарання за господарське правопорушення є дуже ефективним засобом забезпечення реалізації виконання договорів та інших обов'язків у різноманітних сферах діяльності [2, с. 278].

Дослідженню питання механізму реалізації стягнення штрафних санкцій присвятили свої труди такі відомі вчені, як В. Вітрянський, Н. Саніахметова, О. Іоффе, але їй досі багато моментів є відкритими, багато питань залишилися невіршеними.

Метою цієї роботи є спроба більш змістовно розібратися в суті та механізмі дії штрафних санкцій на порушника через дослідження та аналіз їх функцій.

Функції господарсько-правової відповідальності являють собою певний карний механізм, який несе для порушника несприятливі наслідки, тим самим

© О.В. Денисенко, 2008

запобігаючи подальшому неналежному виконанню ним своїх обов'язків. Тобто головною функцією штрафних санкцій є *захист інтересів підприємців*. Але досить гостро стоїть питання відносно видів та ієрархії функцій штрафних санкцій, ця тема і до сих пір є дуже спірною, не має єдиного бачення та визначеності на цей рахунок. Загалом, функції штрафних санкцій спрямовані на забезпечення виконання державних замовлень і програм, укріпленні договірної дисципліни у сфері господарювання, у відновленні порушених інтересів держави та суб'єктів господарювання, невідворотності покарання підприємців при порушенні ними умов договорів, формуванні свідомої правомірної поведінки учасників господарських відносин тощо [2, с. 279].

На думку деяких авторів, господарські санкції виконують стимулюючу, компенсаційну та виховну функції [3, с. 4], інші вчені вважають головними функціями штрафних санкцій тільки стимулюючу та компенсаційну [4, с. 229], деякі навпаки, вважають що в кожному конкретному випадку штрафні санкції виконують різні функції і у кожному випадку головною може виступати як штрафна, так і компенсаційна або обліково-інформаційна функція [5, с. 16].

Взагалі, штрафні санкції виступають досить зручним і оперативним засобом компенсації втрат потерпілої сторони (кредитора), тому як їх стягнення можливе лише за сам факт порушення договірних зобов'язань, тобто відпадає необхідність доведення наявності збитків, недоотриманого прибутку тощо. До того ж штрафні санкції мають подвійну правову природу – вони виступають одночасно засобом забезпечення виконання зобов'язань і мірою відповідальності для несумлінного контрагента. Тобто після того, як договір підписан і вступив в дію, головною функцією штрафних санкцій є забезпечувальна, але після порушення однією зі сторін своїх договірних зобов'язань штрафні санкції виконують вже штрафну та компенсаційну функції. Таким чином, бачимо, що в кожній окремій ситуації, на різних етапах господарської діяльності цей вид господарсько-правової відповідальності виконує різні за змістом і значенням функції.

Загалом думок по цьому питанню велика кількість і зробити однозначний висновок досить складно, але, проаналізувавши найбільш авторитетні, все ж таки можна виділити наступну систему видів функцій: забезпечувальна, штрафна, стимулююча, компенсаційна, обліково-інформаційна. Відносно того, яка ж з функцій є головною, треба розбиратися після детального аналізу кожної з них.

Стимулююча функція. Суть цієї функції полягає в тому, що правопорушник (суб'єкт господарювання) через ущемлення за допомогою санкцій економічного (матеріального) інтересу спонукається до

свідомої зміни своєї протиправної поведінки [6, с. 879]. Господарсько-правова відповідальність, яка полягає в застосуванні до правопорушника економічних (майнових) санкцій, передбачає негативне стимулювання його і до припинення правопорушення, і до реального виконання зобов'язання

Стимулювання це є негативним у тому розумінні, що суб'єкт, який вчинив господарське правопорушення несе певні майнові витрати внаслідок застосування до нього економічних санкцій. Стимулююча функція притаманна практично всім видам санкцій, передбачених або санкціонованих нормами господарського права.

Вона має на меті, насамперед задовольнити економічний інтерес потерпілого суб'єкта шляхом стимулювання (економічного, майнового) правопорушника до правомірних дій. Також тут присутній інтерес суспільний, тому як добросовісне та в повному об'ємі виконання господарських зобов'язань підприємствами й організаціями означає нормальне задоволення суспільних потреб у продукції, роботах, послугах.

Цікавою для аналізу є одна з головних функцій штрафних санкцій – забезпечувальна. Її сутність міститься в тому, що штраф, пеня або неустойка виступають додатковою санкцією за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, крім загальної санкції відшкодування збитків. Додаткове забезпечувальне значення штрафних санкцій у порівнянні із загальною санкцією відшкодування збитків виявляється в наступному. По-перше, збитки можуть бути стягнуті лише тоді, коли вони дійсно мали місце, причому для стягнення такого виду збитків, як упущена вигода, необхідно враховувати вжиті кредитором для її отримання заходи і зроблені з цієї метою приготування; штрафні санкції ж можуть бути стягнуті незалежно від всього цього – для їх витребування з боржника кредитору необхідно тільки вказати порушення. По-друге, розмір збитків чітко визначається лише після факту невиконання зобов'язання, розмір же штрафних санкцій визначений заздалегідь, що робить їх стягнення неминучим, підвищуючи тим самим реальність несприятливих майнових наслідків для боржника, – кредитор у будь-який час може стягнути штрафні санкції, не чекаючи ні виникнення збитків, ні чіткого визначення їх розміру. Таким чином, забезпечувальний характер штрафних санкцій виявляється в тому, що наявність у договорі пункту про цей вид відповідальності за неналежне виконання зобов'язань виявляє стимулюючу дію на боржника, спонукаючи його до належного і своєчасного виконання основного зобов'язання, і є надійною гарантією для кредитора одержати майнову компенсацію за невиконання або неналежне виконання цього зобов'язання незалежно від наявності збитків.

Проблеми розвитку законодавства України

Штрафна функція. Відповідальність суб'єктів господарських правовідносин є однією з форм юридичної відповідальності. Штрафна функція, насамперед, викликається протиправною поведінкою (господарським правопорушенням, невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань) правопорушника. У цьому розумінні господарсько-правова відповідальність є ретроспективною, тобто реакцією на вже скоєні протиправні дії (бездіяльність) у вигляді саме відповідальності як покарання правопорушника економічними санкціями. Тобто безпосередньо відбувається ущемлення майнових інтересів порушника, а це є дуже дієвим засобом для корекції його подальшої поведінки при здійсненні господарської діяльності.

Можливість стягнення штрафних санкцій передбачена законодавцем у разі, коли неможливо примусити порушника виконати обов'язки шляхом видачі відповідним органом розпоряджень. Завданням такого виду санкцій є спонукання (стимулювання) порушника до заданої поведінки шляхом прямого ущемлення його майнової бази.

Часто стягнення штрафних санкцій тісно пов'язане з відшкодуванням збитків. Проте штрафна господарсько-правова відповідальність відрізняється від відповідальності у формі відшкодування збитків тим, що вона застосовується лише тоді, коли передбачена законом або договором. Тобто при укладанні господарського договору треба враховувати цю особливість та дуже уважно і ретельно ставитися до змісту тієї частини договору, яка регламентує питання відповідальності сторін.

По цьому питанню також можна прослідкувати деякі спірні моменти відносно обмеження розміру пені. На практиці підприємці дуже часто зустрічають проблему невиправданого завищення розміру пені в договорі. Для того, щоб захистити суб'єктів господарювання, в Законі України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» був встановлений граничний розмір пені, яку повинна сплатити винна сторона [7]. І цей момент є дуже важливим, тому як він дійсно полегшив становище суб'єктів господарської діяльності, який порушив свої грошові зобов'язання, — позбавив їх від свавілля кредитора. Але як бути з тією частиною договору, яка не стосується грошових зобов'язань, а навпаки, предметом її виступають зовсім інші, негрошові відносини. Негативним у регулюванні штрафних санкцій у господарських відносинах є відсутність встановлення граничної межі штрафних санкцій для негрошових зобов'язань, оскільки це зумовлює різне становище контрагентів до виконання своїх зобов'язань за господарським договором, що не завжди є виправданим. Крім того, необхідно систематизувати підходи до співвідношення штрафних санкцій і відшкодування збитків.

На жаль, це питання неврегульоване у сучасному господарському законодавстві. Виникає проблема, коли в договорі існує два або більше видів зобов'язань, то за їх порушення сторони будуть нести зовсім різні за розміром стягнення, незалежно від того, які наслідки мало те чи інше порушення договірних зобов'язань. Цим порушується один з головних принципів господарювання — рівність партнерів, справедливість.

Заслужує на увагу також такий вид функцій, як попередження правопорушень. Суть цієї функції полягає в тому, що завдяки застосуванню відповідальності не тільки усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються (судом, господарським судом) правові заходи, які спрямовані на усунення його причин. Як попереджувальний засіб господарсько-правова відповідальність найбільш ефективна в тих випадках, коли має місце матеріально-правовий зв'язок відповідальності господарюючого суб'єкта з матеріальною відповідальністю його працівників, передбаченою трудовим правом. Відшкодування господарюючим суб'єктом збитків, сплата неустойки (штрафу, пені) — це так звані невиробничі витрати, які відносяться на прибуток підприємств і організацій. Отже, від недобросовісних (неправомірних) дій окремих осіб майнові втрати несуть трудові колективи. Звідси цілком справедливою є необхідність персоніфікації матеріальної відповідальності господарюючих суб'єктів, застосування майнових заходів згідно з нормами трудового права до працівників, винних у застосуванні санкцій до господарюючого суб'єкта.

Компенсаційна функція виявляється у відшкодуванні правопорушником майнових втрат стороні, що потерпіла, у відновленні її майнової бази шляхом стягнення в її користь компенсаційних майнових санкцій. Її існування обумовлене наявністю у суб'єктів господарювання своїх відособлених (колективних і приватних) інтересів. Стягнення штрафних санкцій для них — це засіб забезпечення їх нормальної господарської діяльності [6, с. 881]. Сутність компенсаційної (відновлюючої) функції господарсько-правової відповідальності полягає у відновленні порушеного майнового стану потерпілого. Сторона, яка виступає кредитором у договірних та інших зобов'язаннях, завжди ризикує своїм майновим становищем внаслідок порушення зобов'язання боржником. Тому правові системи цивілізованих країн відпрацювали і мають у своєму арсеналі засоби правового захисту потерпілої сторони. Ці засоби ґрунтуються на так званому праві справедливості і застосовуються або безпосередньо потерпілою стороною, або правозастосовчим органом. Найбільш універсальним і дієвим засобом правового захисту потерпілої сторони, який застосовується традицій-

но «по праву справедливості», як раз і виступають відшкодування (компенсування) збитків і стягнення штрафних санкцій. Сутність його полягає в тому, що кожне порушення договору чи іншого зобов'язання дає потерпілій стороні право на відновлення свого матеріального стану, який був погіршений у результаті порушення своїх зобов'язань контрагентом.

Сказане, таким чином, підводить до думки, що в умовах, які створилися, перевага на майбутнє повинна бути віддана компенсаційній функції відповідальності. Саме за таким шляхом пішло правове регулювання відповідальності в ГК України. А штрафні санкції у вигляді неустойки, штрафу, пені повинні бути уніфіковані. Нова економічна система повинна мати нові економічні санкції і не просто нові, а максимально уніфіковані, які зможуть враховувати всі зміни умов у сфері господарювання [6, с. 882].

Інформаційна (сигналізаційна) функція. Застосування заходів відповідальності накопичує і поповнює інформацію, що поступає по каналах зворотного зв'язку, про існуючі недоліки в господарській діяльності господарюючого суб'єкта, про конкретні «зони неблагополуччя». Сигналізуючи про це, вона відповідно дає необхідний імпульс для реагування з боку органів управління, вироблення ними обґрунтованих рішень з усунення недоліків і наведенню належного ладу на тій або іншій ділянці роботи [6, с. 880].

Як бачимо, після детального аналізу основних функцій штрафних санкцій всі вони в той або іншій мірі властиві всім формам господарсько-правової відповідальності. Специфіка економічних санкцій полягає в тому, що вони одночасно виконують одразу дві задачі: виступають як заходи відповідальності для правопорушника і як заходи захисту для сторони, що потерпіла. По відношенню до правопорушника всі форми відповідальності покликані забезпечувати перш за все стимулювання, спонукання його до припинення правопорушення і належного виконання ним своїх зобов'язань. Якщо ж дивитися на них з позицій сторони, що потерпіла, то всі вони покликані виконувати компенсаційну (відновлюючу) функцію. Рівним чином всі форми відповідальності і для правопорушника, і для потерпілого виконують обліково-інформаційну (сигналізаційну) функцію. Для одного це виражається певною сумою економічних втрат, для іншого — певною сумою компенсованих втрат у своїй майновій базі [6, с. 880].

Якщо основна мета функцій штрафних санкцій полягає в тому, що вони забезпечують інтерес кредитора за зобов'язанням, то і їх стягнення можливе лише там і тільки там, де існує яке-небудь зобов'язання, що може бути забезпечене, де існує право кредитора на вимогу, що належить йому через зобов'язання.

Узагальнивши все вищесказане, можна зробити висновок, що основна правова функція, яку виконують

штрафні санкції, полягає в укріпленні господарських відносин шляхом забезпечення інтересу кредитора за обов'язками, тобто належного йому права вимоги. Цей інтерес кредитора, що забезпечується штрафними санкціями, може проявлятися або у виконанні боржником покладених на нього обов'язків, або у покритті тих збитків, які може понести кредитор внаслідок невиконання чи неналежного виконання боржником цих обов'язків. Забезпечення цього інтересу досягається спонуканням боржника до виконання своїх обов'язків шляхом загрози платежу штрафних санкцій, а при невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язань штрафні санкції служать покриттям збитків, що виникли.

Таким чином, у даний час можна зробити висновки, що всі види функцій є значними і неможливо виділити головну, домінуючу функцію, питання ієрархії функцій штрафних санкцій досі залишається відкритим. Але, навіть на перший погляд, помітні всі плюси використання штрафних санкцій як універсального виду господарсько-правової відповідальності. Саме тому законодавцям треба більш уваги приділити вдосконаленню нормативної бази, яка регулює цю сферу, тому як воно і у теоретичному, і в практичному аспекті є найбільш відкритим і дискусійним.

Необхідно найближчим часом здійснити поставлені цілі з подальшого реформування і вдосконалення господарського законодавства у сфері відповідальності за порушення договірних зобов'язань, посилення його ролі в підвищенні ефективності господарської діяльності, законності й дисципліни. При проведенні цієї роботи законодавцям треба виходити з того, що першочерговим завданням повинне бути усунення множинності правових актів з одних і тих же питань, наявних в них суперечностей, неув'язок, необґрунтованих обмежень і регламентації, обмежуючих вільний розвиток господарських відносин підприємств і організацій.

У законі не повинно бути заключних (перехідних) положень. Закон, що має вищу юридичну силу, повинен з'явитися як єдність професійно вивчених за структурою, змістом і функціями господарсько-правових проблем і шляхів їх подолання. Закон — це державно-правовий документ, що не вимагає з метою забезпечення його реалізації втручання інших владно-виконавчих структур. Парламент від імені держави видає закони, що є недоторканими за змістом і підлягають неухильному виконанню. Ніхто, окрім парламенту, не має права змінювати зміст законів. Господарсько-правова відповідальність є необхідним правовим засобом розвитку і зміцнення ринкових процесів, формування державного господарського порядку і складовою частиною нормативного акту.

Проблеми розвитку законодавства України

Як і в будь-якій державі розвиток ефективної національної економіки України можливий лише на основі конструктивного правового механізму господарювання, що формує законодавчий фундамент рентабельного виробництва, визначає шляхи і засоби його розвитку. ГК України став саме тим необхідним механізмом на шляху здолання існуючих у сфері господарювання проблем. У ньому сфокусовано професійний правовий інтелект його розробників у сфері господарювання з урахуванням функцій і завдань держави та суб'єктів господарювання. Але у зв'язку з тим, що кількість спірних питань при здійсненні господарської діяльності з кожним роком зростає, ГК України, як і будь-який нормативний акт, вимагає постійного вдосконалення згідно з новими цілями для досягнення очікуваного результату. Правовий механізм реалізації господарсько-правової відповідальності, значною частиною якої виступають штрафні санкції, повинен включати разом із основними положеннями ГК України закони й інші нормативні акти з важливих питань розвитку економіки, перспективні господарсько-правові ідеї, практичні рекомендації юристів [8, с. 89].

У питанні реалізації механізму стягнення штрафних санкцій існує багато проблем, які треба вирішувати, але є і безліч позитивних моментів.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
2. Коростей В. І. Трансформація системи правового регулювання хозяйственной деятельности: проблеми, реализация, перспективы: монография. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 320 с.
3. Быков А. Г. Имущественная ответственность в условиях полного хозрасчета. – М.: Знание, 1970. – 256 с.
4. Брагинский В. И. Общее учение о хозяйственных договорах. – Минск, 1967. – 296 с.
5. Овсиенко В. В. Проблемы возмещения убытков в хозяйственном праве: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. – Харьков, 1972. – 22 с.
6. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин; Под ред. Мамутова В. К. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.
7. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листопада 1996 р. № 543/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 5. – Ст. 28.
8. Коростей В. І. Трансформація правового регулювання господарської діяльності суб'єктів економіки: короткий курс лекцій. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 150 с.

Подано до редакції 05.11.2008 р.